

Jonas Rudzinskas

Tradiciniai amatai šiandien

Kokią žmogaus veiklos sritį bepaliestume, pastebime, kad rezultatas priklauso nuo amato pažinimo. Mūrininkas, baldžius, dainininkas ar lakūnas privalo išmanyti savo darbo techniką, technologijas ir jų galimybes.

Tradicinio amato samprata atriboja dalį veiklų, kurios susijusios su tradicine kultūra. Įstatyme sakoma: tai tradicinis gaminys, veislės augalas, gamtos gėrybių produktas, tradicinė paslauga, tradicinė mugė. Šiuolaikiniame etape ypatingai kreipiamas dėmesys į amatus, susijusius su kaimo kultūra. Daugelis tradicinių amatų yra įvairiapusės rūpybos objektai. Aktyvų poveikį daro globalizacijos veiksniai ir fabrikinė-pramoninė gamyba. Rinkoje rankų darbo dirbiniams konkuruoti sunku. Dailieji ir taikomieji amatai sudaro daugelio programų ar projektų pagrindą, kurių tikslai yra populiarinimas, paramos teikimas, įvairių formų edukacija, pritaikymas šiuolaikiniam gyvenimui. Taikomųjų amatų padėtis dėkingesnė. Jų būtis gana pragmatiška, todėl meistriui kyla mažiau sunkumų kasdienėje veikloje. Lietuvoje susiklostė palankios sąlygos taikomųjų amatų atgimimą derinti su įvairiausiomis turizmo, kaimo

bendruomenių, regionų savitumo atgaivinimo programomis. Šiandieninio etapo pirmąjį pažangos slenkstį žymi prasidėjęs XX a. pabaigoje Lietuvos nepriklausomybės Atgimimas, antrasis - įstojimas į Europos sąjungą. Tradicinių amatų problematika Lietuvoje panaši į situaciją ES valstybėse, nes įstatyminiai pagrindai tapatūs. Po atgimimo Lietuvoje taikomieji amatai daugeliui gyventojų tapo verslo pagrindu. Bet ribotas investicinis ir apyvartinis kapitalas nesudarė sąlygų normaliai vystytis. Prie to prisidėjo menkos gyventojų vartojimo galimybės. Pastaruoju metu svarus amatų skatinimo variklis yra europinės lėšos, turizmas, bendra rinka. Norint užtikrinti tradicinių amatų, tai yra tautinio paveldo tęstinumą, ryškus poreikis atkreipti dėmesį į jaunosios kartos ugdymą. Amatų kartu ir tautodailės pasiskirstymą Lietuvos etnografiniuose regionuose iki atgimimo sąlygojo kombinatų ir kitokio pobūdžio gamybinių bazių buvimo vietos. Klaipėdoje, Pamario krašte tautodailininkai buvo skatinami gaminti gintaro juvelyrikos dirbinius. Sėkmės trauka paveikė ir Šiaulių regiono tautodailininkus, kurių sukurti suvenyrai iš gintaro turėjo savitą braižą. Alytuje, Druskininkuose šalia juvelyrikos klestėjo mažųjų formų metalo ir juodosios kalvystės amatai, nes veikė viena seniausių Pabaltijo juvelyrikos gaminių įmonė „Ūla“, kurioje dirbo geriausi amatininkai, tautodailininkai. Panevėžio regionas ir Šiaurinė Aukštaitijos dalis tapo tekstilės amatų kraštu, nes jame veikė ir dabar veikia viena didžiausių Lietuvoje lininės tekstilės gamintojų. Juk lino

siūlai yra pagrindas audimo amatams. Medžio skulptūrų ir drožinių amatai tradiciškai dominavo Žemaitijoje. Medinių suvenyrų etalonus tautodailininkai kūrė Plungės „Minijos“ kombinate, o amatininkai juos tiražavo. Apie didžiuosius miestus Klaipėdą, Kauną, Vilnių ir dabar tradiciškai buriasi dauguma įvairių žanrų amatininkų, tautodailininkų. 2009 metais Lietuvos tautodailininkų sąjungos ir Lietuvių etninės kultūros draugijos atliktas tyrimas parodė, kad rinkos restruktūrizavimo ir globalizacijos veiksniai kol kas nepakeitė formalaus amatininkų tankumo žemėlapyje. Susmulkėjus pramoniniams susivienijimams ir kitokio pobūdžio stambiams gamintojams, „sutrūpėjo“ ir Lietuvos amatų pasiskirstymo regionuose žemėlapis. Tradicinių amatų, tautinio paveldo meistrų, tautodailininkų aktyvumo skatinimui ryškų poveikį daro Kultūros centrų, Etninės kultūros centrų veikla. Tai įstaigos sudarančios galimybę įdarbinti specialistus, sertifikuotus amatininkus, tautodailininkus išmanančius regiono ypatumus, amatus, profesionaliai dirbančius organizacinį darbą. Paveldinės kultūros srityje svarbus gebėjimas puoselėti išliekamąsias vertybes, tradicijų tęstinumą.

Amatai kaip veiklą pagrindas sąlygoja tautinio paveldo produktų gamybą, tautodailės visų dvylikos pagrindinių žanrų kūrimą. Tik įsisavinus amatą motyvuotas pilietis gali apsispręsti kurį kelią rinktis – tautinio paveldo gamintojo ar tautodailininko. Todėl amatų skatinimas yra visų kelių pradžia. Tai puikiai suprato mūsų senoliai.

XX a. pradžioje tradiciniams amatams skatinti ir gaivinti buvo imtasi ypatingų priemonių. Tai kompleksas idėjinių-teorinių ir praktinių-ūkinių veiksmų. Juos reikėjo vykdyti nuosekliai ir jautriai, atsižvelgiant į vykstančius pokyčius. XX a. pradžios Tautinės savimonės kilimas sudarė palankią terpę reformoms, vartojamų terminų peržiūrai. Pradėta kurti aprūpinimo medžiagomis sistema, organizuojamos pavyzdinių gaminių parodos, mugės. Amatų, tautinio paveldo, dailiųjų amatų tai yra tautodailės, o tuomet ir dailės pasiekimų parodos vyko kartu. Galime prisiminti ir XIX a. viduryje Vilniaus universitete Eustachijaus Tiškevičiaus organizuotos senienų parodos eksponatų sąrangą. Joje skaitlinga dalis buvo amatų, tautinio paveldo, tautodailės naudotų, autentiškų dirbinių. Anuomet tikslas buvo kelti tautinio atgimimo dvasią, todėl laikas gilesniam sisteminiui, sąvokų tikslumui nebuvo subrendęs.

Šiuolaikinėje aplinkoje Tautinio paveldo produkto apsaugos įstatymas pakeitė amatininkų, tuo pačiu ir amatų, būties sąlygas. Meistrai dabar svariau supranta savo verslo sertifikavimo naudą. Kai kūrėme įstatymą atrodė, kad skatinimas ir ekonominės naudos koeficientas taps akivaizdžiu stimulu, bet teorinės sistemos skiriasi nuo realybės. Pirmiausia savo sugebėjimus sertifikavo sąmoningiausia, labiausiai motyvuota amatininkų dalis. Daugeliui iš jų tai paskata kokybiškai atlikti darbą, stiprinti viltį lengviau konkuruoti rinkoje. Praeityje amatininkas, tautodailininkas

aprūpindavo gaminiais savo miestelį, aplinkinius kaimus. Gyvenimas santykinai uždaroje erdvėje turėjo privalumų: formavosi regionui būdingas skonis, gyvavo tęstinumas ir gamybinių technologijų savitumas, vartotos vietinės medžiagos, gamtiniai išteklių. Šiais laikais mobilumas nėra problema ar barjeras. Gaminių pristatymo vartotojui aspektu tai neabejotinas pranašumas. Renginiai, mugės pasiekiami meistrams iš bet kurios gyvenvietės. Tarpusavyje bendraudami, dalindamiesi patirtimi gamintojai tikslina savo nuostatas, „tobulina“ asmeninį stilių manydami, kad perkamumas didės. Aktyvus bendravimas ir vizualinės informacijos srautai, neturint tvirtų veiklos asmeninių nuostatų, motyvacijos, sąlygoja įvairovės mažėjimą, asortimento supanašėjimą. Dar prisiminkime meistrų aktyvią migraciją iš vieno etnografinio regiono į kitą. Štai pirmasis svarbus uždavinys – aiškinti, priminti tautinio paveldo meistrams ir tautodailininkams tradicinių savitumų vertę, galimybes. Sudėtingas Lietuvos tradicinės kultūros istorinis kelias yra viena iš priežasčių, dėl kurios meistrams reikia skirti daugiau dėmesio pažinimui. Civilizacijos pažanga, amatų vystimosi raida, įtakų įvairovė, pasekmės, technikų, technologijų, įrankių tobulėjimas, formuoja tautinio paveldo produkto, tautodailės turinį, pavidalus. Todėl žinios tampa kokybės pagrindu.

Kvietimas tęsti tradicijas, tautinį paveldą, puoselėti tautodailę žmogui, besirūpinančiam kasdiene būtimi, kartais abstraktus. Per

nepriklausomybės laikotarpį valstybės piliečius išmokėme skaičiuoti, t. y., pasverti, ką veikti apsimoka, o ką ne. Sąlygos amatininkui ar tautodailininkui dalyvauti Lietuvos miestų, miestelių renginiuose labai nevienodos. Atleisti ar apmokestinti amatininką už prekyvietės plotą - šeimininko valia. Tai gali būti savivaldybė ar įmonė laimėjusi konkursą. Pelno siekimas suprantamas. Gi amatininko išlaidos esminės: patento mokestis, medžiagos, gamybos sąnaudos, transporto išlaidos, pakuočių gamyba, įvaizdžio kūrimas (reklama) ... O sertifikuotas gaminytis ar kokybiškas tautodailės kūrinys kartais brangesnis ir dėlto ne visada esti perkamiausias.

Rūpinantis tautinio paveldo produktu ir tautodaile antras uždavinys - sudaryti lanksčias dalyvavimo sąlygas meistrams atsižvelgiant į jų amato unikalumą, gaminių paveldinę vertę, tautodailininkų darbų savitumą. Įvairiais pjūviais atskirti sertifikuotus meistrus ir jų gaminius nuo kitokios pasiūlos.

Trečias uždavinys - lavinti, šviesti visuomenę apie paveldinės ir gyvosios etninės kultūros vertę. Lietuvos tautodailininkų sąjunga šį uždavinį jau penktą dešimtmetį laiko vienu svarbiausių. Reikia rūpintis šviečiamąja paveldo, autentiškumo, originalumo temomis; spausdintine, skaitmenine ar virtualioje erdvėje sklindančia informacija. Skatinti tokių projektų atsiradimą. Kuo aiškiau meistras mato perspektyvą, tuo labiau stengiasi tobulėti. Tautinio paveldo

produktų ir meistrų sertifikavimo sistema yra tobulėjimo įrankis, pažangos variklis, teigiamai įtakojantis tautodailės raidą.

Dar neprasidėjus 2009–2010 m. globalinei krizei, buvo atkreiptas dėmesys į Islandijos turizmo industrijos suklestėjimą. Europos ekspertai ėmė analizuoti reiškinių ir pastebėjo, kad Islandijos strategai pasinaudojo rinkos metoduose žinota formule. Šiauriečiai nustatė mažas kainas lyginant su populiariais šiltųjų kraštų centrais. Žmonių ir įmonių dėmesys nukrypo į naudingą pasiūlą. Reiškinyms pavadintas „Islandiškuoju fenomenu“ ir būtų įgavęs reikšmingą vystymosi pagreitį, jei ne globalinė krizė, kuri sujaukė logišką būklę. Fenomeno esmę sudarė palankios kainos formavimas, mokesčių reguliavimas, lengvatos, aktyvi vadyba viešojoje erdvėje. Reiškinyms palankiai gaivino vietinius amatus, nes jie buvo sumanymo dalis. Pavyzdys rodo, kad amatų, tautinio paveldo, tautodailės gerbūvis nėra autonomiškas. Jis koreliuoja su visa valstybės sąranga: stabili, konstruktyvi, nuosekli biudžetinio sektoriaus veikla lengvina ir visuomeninio –asocijuoto šalies sluoksnio pastangas.

Savo poreikius mokestinėms lengvatomis ar finansavimo kvotų didumui pagrįstai moka pateikti ir kitų veiklos sferų žmonės. Todėl tradicinės-paveldinės srities visuomenės vienybė, koordinavimas, formavimas ir siekių derinimas leistų rezultatyviau konkuruoti. Taigi ketvirtas uždavinys - kuo glaudesnis amatininkų ir valstybinio

sektorius - ministerijų, mokslo įstaigų, savivaldos institucijų bendradarbiavimas.

Dažnai efektyviausios diskusijos, svarstymai gimsta ties jau esamu rezultatu. Matome amatininkų gaminius tautinio paveldo sertifikavimo tarybose, parodose, mugėse... Klausdamas, kodėl meistras padarė medinį, kamuotą, blizgantį ar ornamentuotą, aš pagalvoju, o kiek giliai amatininkas gali žinoti, kokia yra būdingiausia ar archaiškiausia tradicija. Kas yra svarbiausia jo amate siekiant atspindėti gimtojo regiono būdą. Dažnai girdime atsakymą, kad išmokta iš tėvų, ar mokytasi amatų mokyklose. Veikloje siekiant kokybės ir autentiškumo reikėtų amatininkams, tautodailininkams sudaryti sąlygas tobulinti savo žinias įvairiais, kiekvienam tinkamais keliais: seminaruose, simpoziumuose, paskaitose, kvalifikacijos kėlimo kursuose, švietimo įstaigose... Štai ir penktas uždavinys - sudaryti sąlygas amatininkams kelti kvalifikaciją, tobulinti amato įgūdžius.

Pateikta apžvalga tradicinės kultūros ištakų, veiklos formų, svarbiausių puoselėjimo uždavinių rodo, kad aptariamai srities segmentai giminingi, sudaryti iš tapačių dalių:

Sritis		
Amatų gaminys	tautinio paveldo produktas	taudailės dirbinys (kūrinys)
Sričių sudedamosios dalys		
paveldinė forma, funkcionalumas, etnokultūriškumas, etnoregioninės charakteristikos, estetika, dekoras, koloritas, simboliai (plačiąja prasme), masteliai, konstruktyvinių dalių santykiai (proporcijos), tradicinės medžiagos, tradicinės technikos, tradicinės technologijos		

Trys paveldinės sritys tarpusavyje neturi prieštarų. Jos išsirikiavusios vientisoje nuosekloje sekoje. Jų kvalifikavimo ribas žymi sudedamųjų dalių dydis, tarpusavio santykis (proporcijos).

Tradiciniai amatai turi tikslą vykdyti konkrečią paskirtį-funkciją. Ypatingas dekoras, ar įmantresnė forma nėra įprasti. Privalumu laikytinas paprastumas, praktiškumas.

Tautinio paveldo produktas yra pastangos kitame laike, kontekste pakartoti tradicinį, tapusiu muziejiniu etalonu, ar būdingo recepto gaminį, neišreiškiant savitų, autorinių inovacijų. Tai pažymėtina ir apie gaminimo techniką, technologijas. Mokėjimas pakartoti techninę ir meninę kokybę laikytinas meistro pasiekimu. Dailumo yra tiek, kiek užprogramuota autentiškame dirbinyje. Sertifikavimo sistemos taryboje esančių specialistų gausa rodo kiek platus ir sudėtingas yra veiklos lauko turinys. Ekspertų kvalifikacija siekia užtikrinti sprendimų tikslumą ir objektyvumą. Darbui palengvinti, duomenims

kaupiti sudaryta informacinė sistema, pastoviai pildomas klasifikatorius.

Tautodailės žodis gerai atspindi turinio esmę: tautos dailė. Skiriamasis požymis tarp tautinio paveldo produkto yra dailumo siekis. XX a. pradžioje ima didėti poreikis kūrybinių autorystės. Ir tai nėra tik Lietuvių tautodailės išskirtinis vektorius. Tai Europinės tradicinės kultūros reiškiny. Tai visuotinio švietimo, civilizacijos pažangos objektyvus rezultatas. Profesorius Vytenis Rimkus šią mintį pagrindžia geru pavyzdžiu - Vinco Svirskio drožiniai XIX a. pabaigoje. Šiuolaikinės žiniasklaidos tekstuose jis vadinamas „graždirbiu“. Čekijoje žinomas garsus XIX a. polichrominių altorių drožėjas Vitas Stvošas ir t.t. Tautodailėje leistinių kūrybinių proveržių pasekmė yra įvairių amato fenomenų, rekordų atsiradimas. Tai šiuolaikinės postmodernistinės aplinkos poveikis nebūdingas tautodailės tradicijoms. Lygiai tiek svarbu įvardinti ribą kičui, kuris kvalifikuojamas kaip postmodernizmo žanras.

Tradicinės kultūros trijų sričių skiriamosios ribos yra pastoviai veikiamos laiko tėkmės. Kinta visi sudedamieji dėmenys, todėl terminologija, sąvokų turinys, objektų sudedamosios dalys, net ir muziejinių etalonų fundamentalumas yra gyvas reiškiny. Reikalaujantis stebėsenos, aptarimų ir susitarimų...